

SZAKOLCZAY LAJOS

A humor vaslogikája

HARASZTY ISTVÁN MOBILSZOBRAIRÓL

A címben szereplő *vaslogika* kettős játékot takar: Haraszty István szobrászművész következetes, alapjaiban megingathatatlan vonzódását az *emberarcú* gépparkját igencsak – kitüntetően – meghatározó humorhoz, s nemkülönben utal a mobilszobrok legfőbb anyagára, a vasra (fémre). Hiába a kinetikus szobrok *élése* közbeni zörgés, csattogás, puffanás, dőndülés, sivítás, surrogás, sípolás, a megannyi éles és tompa hang, ezek az esztétikailag és mechanikailag egyként érdekes, funkcionélküliségükben már-már zseniális tárgyak (objectek) metafora voltakban is, de még inkább egész valójukban a küzdő embert juttatják eszünkbe. Egy kis megengedéssel, mert maguk is *emberek*. Légzésüket egy igazi kötéláncos vigyázza. Magyarán: a *lét lehetetlenségei* között kifeszített hajszálon egy mesterember-művész egyensúlyoz. Vaspapucsban, ám balettkönnyű mozdulatokkal győzve le a nehézkedés törvényeit.

Bár tudom, hogy a diktatúra szorítása egy-egy esetben mennyire rejtélyessé tette a kritikusművelő hangját, egy kissé csökkentve ezzel a művészre és az értelmezőre leleselkedő veszélyt, alig-alig értem Sík Csaba csaknem harminc év előtti jellemzését. „Haraszty szatírának nem az ember a tárgya, hanem a gép, a gépek társadalma. Masináiban nincs utalás az emberek világára, az emberi természetre, feladatuktól és rendeltetésüktől függetlenedett gépek ezek, melyek elvarázsoltan tevékenykednek anélkül, hogy valamit létre akarnának hozni. Rokonai a sci-fik lázadó robotjának.”

Pontosan fordítva gondolom – s az egészszé kikerekedett életmű bizonyítja is –: a hallatlan kezűgyességű ezermester mobilerdejének tárgya kizárólagosan az ember; mosolygós és szigorú szemű, az örömet elviselni tudó s a gyászt megfájó gépei csupán kifejezési eszközök a művészen leledző filozofikus humorú világkép megjelenítésére. Nincs az a lengő híd és ki tudja hány áttétellel működő fogaskerékrendszer, ami ne az életmű fókuszában álló szabadságeszme fontosságát visszhangozná. Eme különleges *térérzetben* a röptülésre vágyó bilincs nélküli súlytalansága-szabadsága éppúgy benne van, mint a történelem katakomba-csöndjének a feltörése.

Haraszty virgoncan ingázó, a hetvenes éveket szinte légiesítő *Kabóca*-variációi a kilencvenes évek levegőakrobatáival karöltve (*Széllel bélelt; Széltoló* – mindkettő 1998) képezik az egyik pólust, míg a másikon sokáig kibeszélhetetlen, néma-komor fájdalom tárgy metaforája súlyosul (a németeket elválasztó *fal* áldozatai előtt tisztelgő *Láncok és gyertyák* – 1987, s nem utolsósorban egyetemes gyászunk kifejezője, *Az '56-os forradalom mártír-emlékoszlopa* – 1989). S a két sarok között, s lényeges kiegészítéssel: a *Kabóca*-fejlődményeket időben jócskán megelőzve húzódik az a széles mező, amin – akár a címadás groteszk játékával, akár az *ellenálló* műalkotásban megtestesült humorítéletével hatva – szociografikus töltetű, a társadalom bajaira érzékenyen reagáló szobrok sorakoznak.

Mi a közös a Holdra szállás emlékére készült *Csübhögőben* (1969), a szabadság látszatát szinte népitétletté avató *Madárkalitkában* (1972), a szolgálalkúséget kifaragó *Központi irányítás I.* című kompozícióban (1972)? Ideértve a *Fügemagozónak* (1970) a hazug társadalmat kikezdő artistikus semmi-érzetét is, akárcsak a közgazdasági röhejjel sokkoló 1987-es *Termékszerkezet-váltást* vagy a füttyre elinduló táblakép-szerkezet, az *Annofónia* (1995) ironikus múltba merülését. Mindegyik szobor fényes-fémes teste, műszaki, elektronikai, akusztikai stb. leleménye, a feltaláló ötletgazdagságát sugalló működőképessége mögött, megvalósíthatóságának kézzel fogható bizonyítékán fölül ott az a nehezen megnevezhető valami – végső soron esztétikai értéként egzisztáló indulat –, ami történelmi súlyú *valóságdarabokká* teszi a szobrászművész „gépházba” burkolt, „óraműszerkezetbe” rejtett, „dugattyú”-libikókájába plántált mélyen ironikus ítéletét.

Csak egyetlen friss példa. A vörös színben játszó, régi gramfonok (patefonok) illúzióját keltő, a fémet a fával vegyítő mobil-táblakép, az *Annofónia* – főképp azzal, hogy füttyre indul meg korongja – kellemet és bájt sugároz. De a figyelmes szemlélő a múltba nézés édes nosztalgiájának, az esztétikailag hatásos révületnek csak addig ül föl, amíg észre nem veszi, hogy a korongot kísérő félkör alakú óralapon (a stilizált Hold-sarlón) *furcsa*, „csonkolt” évszámrovátkák jelzik a *mutató* kilengését. Ha a szovjet dallam elborzaszt, az érzést csak fokozza a sokkoló történelmi dátumok jelenléte. Nincs az a méterrúd, amin a bejelölt centiméterek: 17, 19, 56 és 68 – Harasztý tudatosságához kétség sem fér – ne emlékeztetnének a huszadik századi történelem baljós, a kis és nagy népekre egyként szenvedést hozó *dátumaira*. Íme az ironikus táblakép nagyon is figyelemfölkeltő többlete. A gramfon mint *történelmi szerkezet* megleckéztető tréfája – mindazoknak, akik a bekebelezhető javaktól elvakulva feledni igyekeznek a múltat.

Az idő, mint ahogyan egy-egy szerkezet is (*Méréstechnika II.* – 1996), kimerevedik, s ebben a stilizált – robbanások és megnyugvások együttesére épült – folyamatban nem csupán az életmű állomásai válnak jól kivehetővé (sok egyéb mellett az is, hogy a kezdő festő és ötvösmunkák készítője három és fél évtized után, igaz, bonyolultabban, miként kanyarodott vissza színharmóniára épülő, applikált [tárgy]táblaképeihez). Ami fokozottan látszik: a mobil-szobrász, kísérletező hajlamát meg nem tagadva, az idők során új és új képzőművészeti műformákat hódított meg. Ha a csaknem a síkban maradó applikált „vásznait” (deszkáit) vesszük, „festményeinek” jellege a szinte monokrómtól – az *Ünnep I.* (1996) vertikális, gyönyörűen „patinázott” falemezeinek harmóniáját tanítani lehetne – a némi szürrealitást mutató tábláig (*Kulcsos kép* – 1998) terjed. Sőt, a *Szín-valló* (1994) rézcső keretbe szorított bordáinak szintobzódásáig. Szellemesek a művészkönyv-alkotó kísérletei is: pneumatikával működtethető – lapozható – vasfóliánsai (*Gépeskönyv I. és II.* – 1997).

Éremsorozata, amely az életmű-kiállításon hat darabot számlál, unikum. A művész, szemben minden hagyományos plakettformával és plasztikai megmunkálási móddal, mozgó rendszeréhez híven *működtethető* – működő – érmekeket tervezett, amelyeknek a kivitelezése is elsősorú. (Persze az anyag szerelmesénél ez nem újdonság.) Itt ugyancsak elkél a külső segítség, mint például a tenyerösszeverésre induló *Tapsra forgó* (1995) vagy más, fizikai behatásra lendülő-forgó-billenő stb. kinematikus szobrok esetében. Elég a közelítés, hogy az *Emlékérem (Patkányfogó)* (1979) két fűrészfogas pofája összezáruljon. A talán mindjüket közül legszebb *Kulcsmegőrző* (1979) csupán annak fedi föl titkát, aki ismeri a beléje épített számkártya kódját. A hallatlanul szellemes, hanghatásokkal is nézőtoborzó *Klüttyü* (1994) kilenc rézgömbje (hengerszelete) közül *klüttyülgetve*, beprogramozás alapján, mindig az emelkedik ki egy pillanatra az érem síkjából, amelyiket talán nem is vártuk. A *Mágneses tér II.* (1995) című mechanikus plakettet meg, középpontban a két egymást űző, de egymást soha el nem érő acélgolyóval, ugyanúgy az elektronika mozgatja, mint más nagyobb szobrokat.

Harasztý István Múcsarnok-beli életmű-kiállítása fényesen bizonyítja: Kassáknak a fejünk fölött elrepülő nikkel-szamorvárját – e korai avantgárd jelképpé nemesülő tárgyát – szelídítette meg, fogta munkába, öltöztette széppé, egyúttal úgy, hogy a mobilok működő óraszerkezetének szívet az embertől kölcsönözte. Kinematikus szobrai ezért *élő*, haragvó és örülő, élvező és szenvedő, nevető és nevetető *lények*. Helyüket, mozgásrendszerüket, talán csak az örökmozgóra jellemző kozmikus kapcsolatukat egyetlen ember, egy filozofikus fintorú, zseniális kézügyességű és találékonyságú művész határozta-határozza meg.

Az életmű-katalógust kitűnő tanulmánnyal bevezető Frank János írja: „ő [mármint Harasztý] géplakatos, a mechanika az anyanyelve, és igenis az anyanyelvén adja elő művészi és emberi mondanivalóját”.

Ám hogy a géplakatos valódi művésszé, korunk kinematikus szobrászatának meghatározójává tudott lenni, ahhoz isteni sugallat is kellett. Ami arra ösztönözte Harasztýt, hogy gép-szobraikat minden esetben embernek tekintse.

S ezzel a nem kevés humanitásra valló gesztussal azt ugyancsak elérte, hogy az ember sohase válhasson géppé.